

ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ
ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ
ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԱՌՆՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Միջնադարյան Եվրոպայի քաղաքների զարգացումը, բնակչության աճին զուգընթաց, նոր որակ էր ձեռք բերում: Սոցիալ-տնտեսական բարդ գործընթացներից հեղափոխական նշանակություն ունեցան XIII դարում ավելի մեծ թափ ստացող արտադրական ձեռնարկությունների հիմնումը, ինչպես նաև ապրանքադրամական նոր բնույթի հարաբերությունները, մասնավորապես՝ բանկային համակարգի ձևավորումը: Միջնադարյան արտադրության հիմքը կազմող տեքստիլ ձեռնարկությունները հիմնականում կենտրոնացած էին նավահանգստային քաղաքներում, քանի որ գրանցում օգտագործվող հումքը, հատկապես բամբակը և մետաքսը ներմուծվում էին անդրծովյան երկրներից¹: Տնտեսական և սոցիալական խմորումների արդյունքում՝ չափ քաղաքներ աստիճանաբար վերածվում էին ազդեցիկ կենտրոնների:

Խաչակրաց առաջին իսկ արշավանքից սկսած Վենետիկը, Ջենովան և Պիզան դեպի Արևելք ուղղվող տնտեսական արշավի գլխավոր դերակատարներն էին: Այս եռյակին XIII դ. վերջին միանում է նաև Արագոնի թագավորությունն՝ ի դեմս գլխավոր նավահանգիստ Բարսելոնի²:

Բաղդադի գրավումը (1258 թ.), ապա Խաչակրաց իշխանությունների (Աքքա, Տրիպոլի, Տյուրոս, Սիդոն, Բեյրութ) կործանումն (1289 թ. և 1291 թ.) արմատապես փոխեցին Եվրոպա-

¹ Lopez R. S., Rivoluzione commerciale del Medioevo, Torino, 1975, pp. 80-81, 132.

² Луццатто Дж., Экономическая история Италии. Античность и средние века. М., 1954, с. 243-245.

Ասիա բազմակողմանի շփումների ռազմավարության պատկերը: Աքքայի անկմանն անմիջապես հաջորդած պապության արգելքն Եգիպտոսի և Ասորիքի հետ ընթացող առևտրական կապերի վրա (1291–1344 թթ.)³, ապա, դրա հետ մեկտեղ, Վենետիկի, Ջենովայի ու Պիզայի միջև գնալով սաստկացող հակամարտությունը, որն ուղղված էր Լևանտում⁴ գերակա գիրք գրավելուն, հավելյալ առիթ էին հանդիսանում եվրոպական այլ քաղաքների համար՝ ակտիվացնելու իրենց մասնակցությունը միջազգային տնտեսական հարաբերություններում: Ծովային երկու գերտերությունների՝ Վենետիկի ու Ջենովայի հանրապետությունների միջև պայքարը հաճախ վերածում էր զինված բախումների, որոնց թատերաբեմն էր նաև կիլիկյան ծովափը⁵:

Հայտնի միջնադարագետ Դ. Աբուլաֆիան, առաջնորդվելով լեանտյան առևտրում ունեցած ազդեցությամբ, առանձնացնում է փոքր և միջին տնտեսական կենտրոնների մի խումբ, որոնցից առաջնահերթ հիշատակում է Ֆլորենցիան, Անկոնան, Պիաչենցան, Նարբոննան, Մարսելը, Մոնպելիեն, Նիմը, Մեսինան և այլն: Չնայած, որ XIII – XIV դդ. Արևելք-Արևմուտք առևտրական հարաբերություններում այդ քաղաքների վաճառականների կողմից իրականացված տարեկան ներդրումները կազմում էին ամբողջ շրջանառության հազիվ 10 %-ը, սակայն

³ Ashtor E., *Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton, N. J., 1983, p. 17.

⁴ Լևանտ (թարգմ. Արևելք) աշխարհագրական տերմինը հաճախ տարածվել է Արևելյան Միջերկրածովի, Սև ծովի, հունական կղզիների և ծովափնյա մահմեդական շատ երկրների վրա (տե՛ս Day J., *The Levant Trade in the Middle Ages. "The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century"*, Dumbarton Oaks Studies, Washington, 2002, p. 808).

⁵ 1294 թ. մայիսի 28-ին Այասի ափերի մոտ տեղի ունեցած ծովամարտի արդյունքում, Վենետիկը ծանր պարտություն է կրում քենովական նավատորմից: Իսկ 1298 թ. սեպտեմբերի 7-ի Կուրցուլեի ծովային խոշոր ճակատամարտում կրելով ևս մեկ պարտություն՝ Վենետիկը հարկադրված ընդունում է Ջենովայի գերակայությունը լեանտյան առևտրական հարաբերություններում (տե՛ս Մամր ժամանակագրություններ XIII–XVIII դդ., հ. I, Ե., 1951, էջ 86: Տե՛ս նաև՝ Pistorino G., *Economia e società del Mediterraneo Genovese nel tempo degli orizzonti aperti*, in: *I signori del mare*, Cívico Istituto Colombiano, Genova, 1992, pp. 103–104).

ներանց գործունեության դաշտը ներառում էր ինչպես միջերկրածովյան, այնպես էլ սևծովյան ավազանները: Խնդրո առարկա քաղաքների առևտրատնտեսական գործունեությունը կարելի է ընդլայնել հստակ զատորոշվող առանձնահատկություններով, որոնք ցայտուն արտահայտվեցին նաև Կիլիկիայի հայկական պետության հետ ունեցած հարաբերություններում: Մասնավորապես նշենք, որ, սկզբնապես չունենալով սեփական արտոնություններ, նրանց առևտրականները հանդես էին գալիս որպես Վենետիկի, Ջենովայի և Պիզայի ներկայացուցիչներ: Վաճառականության փոխներթափանցումներն այնպիսի ծավալների էին հասնում, որ Վենետիկի ու Ջենովայի գործակալների մեծ մասը կարող էին լինել ո՛չ բնիկ վենետիկցիներ, ո՛չ էլ ջենովացիներ: Պիեմոնտցիները, անկոնացիները գործում էին Ջենովայի կամ Վենետիկի, իսկ պրովանսցիներն ու սիցիլացիներն Արաբոնի հովանու տակ՝ հանդես գալով որպես կատալոնցիներ⁶:

Իտալական երկու հանրապետությունների գերակայությունը մշտապես ստվերել է եվրոպական բազմաթիվ քաղաքների վաճառականության գործունեությունը կիլիկյան քաղաքներում: 1274, 1277, 1279 թթ. Այասում գործած ջենովացի նոտարներ Ֆեդերիկո դե Պիացալունգայի և Պեդրո դե Բարգոնեյի փաստաթղթերում կարելի է հանդիպել իտալական տասնյակ քաղաքների, ինչպես նաև հարավ-ֆրանսիական ու իսպանական ծագում ունեցող մեծաքանակ վաճառականների, որոնց անունների հետ նշված է նրանց քաղաքացիական պատկանելությունը⁷: Նրանց ներկայությունն առաջնային գրավական էր

⁶ Abulafia D., The Levant Trade of the Minor Cities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Strengths and Weaknesses, in: Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100-1500, Variorum Collected Studies Series, Great Yarmouth, Norfolk, 1993, pp. 185-186, 200-201. Bliznjuk S., Genovesi e Piemontesi a Cipro dal XIII all'inizio del XIV secolo, in: Atti del congresso internazionale "Dai feudi Monferrine e dal Piemonte ai nuove oltre gli oceani", a cura di L. Balletto, Alessandria, 1993, p. 314.

⁷ Balletto L., Notai Genovesi in Oltremare atti rogati a Laiazzo da Federico di Piazzalunga (1274) e Pietro di Bargone (1277, 1279), Genova, 1989, pp. 27, 57, 92, 138-141.

հանդիսանում հայրենի քաղաքի և Կիլիկյան Հայաստանի հետ առևտրատնտեսական որոշակի շփումների ձևավորման համար: Սուլյն հոգևածով կփորձենք ներկայացնել Կիլիկիայի հայկական թագավորության արտաքին առևտրատնտեսական բազմաբնույթ կապերի նկարագրությունը:

Այնպիսի հզոր քաղաք, ինչպիսին Ֆլորենցիան էր, հազիվ թե դասվեր Եվրոպայի միջին նշանակության տնտեսական կենտրոնների շարքը, սակայն ծովային ելքի բացակայությունը ստիպում էր ֆլորենտական առևտրական ընկերություններին՝ օգտվել իտալական շատ նավահանգիստներից և նրանց կողմից տրամադրվող նավերից⁸: Եվրոպական բանկային գործի կարևորագույն կենտրոն, առականյան մեկ այլ նշանավոր քաղաք Սիենայից ժառանգելով ժամանակի ֆինանսական գործառույթների իրականացման մեթոդիկան՝ ֆլորենտական բանկերը XIII դ. վերջին և XIV դ. սկզբին դարձել էին Արևմուտքում ընթացող տնտեսական խորը ձևափոխումների ցայտուն արտահայտիչները: Նրանցից հռչակավոր Բարդի և Պերուցի ֆինանսատնտեսային տներն իրենց մասնաճյուղերն ունեին Արևմտյան Եվրոպայի գրեթե բոլոր մեծ քաղաքներում: Այս բանկերը միջնորդի դեր էին կատարում պապական գանձարան ուղղվող տարբեր հարկերի և դրամական այլ մուտքերի համար: Հայտնի է, որ Բարդին ու Պերուցին ներկայացուցչություններ ունեին Ավինյոնում, որը նրանց բուռն ծաղկման ժամանակաշրջանում (1309–1343 թթ.) պապության նստավայրն էր: Հիշատակության են արժանի հատկապես Հովհաննես XXII (1316–1334) պապի և հիշյալ տների միջև ընթացող սերտ շփումները: Միաժամանակ, վերջիններս

⁸ Луццатто Дж., указ. соч., с. 261.

հանդիսանում էին արևմտաեվրոպական շատ միապետերի ռազմաքաղաքական ծրագրերի գլխավոր ֆինանսավորողները⁹:

Միջնադարի բանկային այս հսկաներից հենց Բարդին ու Պերուցին էին ակտիվ հարաբերություններ հաստատել Կիլիկյան Հայաստանի հետ: 1335 թ. Բարդի ընկերությունը՝ հանձինս իր ներկայացուցիչ Ֆրանչեսկո Բալզուչի Պեգոլոտտիի, անմաքս առևտրի իրավունք ձեռք բերեց Լևոն Ե-ից (1320–1340), այն դեպքում, երբ նախկինում էլ վճարվում էր ընդամենը 2 %: «Ընկերությունն Պարտի (վաճառականաց) ազատ է. ոչ ինչ հատուցանէ ի բովանդակ թագաւորութեան Հայոց»¹⁰, ոչ ի մուտսն և ոչ յելսն, առանց բանի և գրաւման»: Պերուցիի համար սահմանվել էր 2 % մաքսավճար՝ ապրանքների ներմուծման և արտահանման դեպքում¹¹:

1322 թ. Այասի ավերումից հետո Հովհաննես XXII պապը պատվիրում է 30000 ոսկի ֆլորին փոխ առնել Բարդի ընկերությունից, որի մի մասը պետք է հատկացվեր հայկական գլխավոր ծովային դարբասի վերականգնման համար¹²:

Պեգոլոտտիի «Առևտրի արվեստը» աշխատությունը հիմնարար նշանակություն ունի միջնադարյան տնտեսությունից ուսումնասիրության համար, որտեղ նա, որպես ականատես, հանգամանորեն անդրադառնում է Այասում իրականացվող

⁹ Дживелегов А., Торговля на Западе в средние века, СПб., 1904, с. 162. Տե՛ս նաև՝ Рутенбург В., Очерк из истории раннего капитализма в Италии: флорентийские компании XIV века, М., 1951, с. 51–92. Луццатто Дж., указ. соч., с. 286.

¹⁰ Ինչպես Պեգոլոտտիի, այնպես էլ քաղմաթիվ այլ սկզբնաղբյուրներում Կիլիկիայի Հայկական թագավորությունը հաճախ անվանվում է ուղղակի Հայաստան:

¹¹ Ալիշան Ղ., Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 374–375: Տե՛ս նաև՝ Francesco Balducci Pegolotti, La Pratica della Mercatura, ed. Evans A., The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1936, Kraus Reprint Co., New York, 1970, p. 60. Langlois V., Le Trésor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniëns, Venise, 1863, p. 195. Heyd W., Histoire du commerce du Levant au moyen age, Amsterdam, 1967, t. II p. 86. Микаелян Г., История Киликийского Армянского государства, Е., 1952, с. 390–391. Рутенбург В., указ. соч., с. 108.

¹² Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 390:

առևտրի կառուցվածքային մանրամասներին: Չնայած որ տոսկանացիները կիլիկյան նավահանգիստներում արտոնված դործունեության թույլտվություն ստացան միայն 1330-ականներին, սակայն նրանց ներկայության մասին հիշատակություններ կան գեոևս XIV դ. սկզբի (բանկերի հիմնադրման առաջին տարիներից) նոտարական փաստաթղթերում: Դրանցից մեկը հայտնում է, որ 1300 թ. կատալոնցի Ռոբերտո Ջինետուսը Բարդի և Ֆլորենտական Յանուչիո Բարտոլլի ընկերությունների գործակալներին վարձակալության է տալիս իր «Սան Սալվադոր» նավը՝ Իտալիայի Ապուլիա երկրամասի Բարլետա և Մանֆրեդոնիա քաղաքներից Կիպրոս, Կիլիկյան Հայաստան և Ասորիք 2400 սալմա (salma, մոտ 583 տոննա) ցորեն տեղափոխելու համար¹³:

Միջնադարյան Հայտնի քաղաքական գործիչ և հեղինակ Մարինո Սանուտո Տորսելլո Ավագը հայտնում է. «Առատագոյն ի պատուական բերս երկրին և հռչակեալ ի վաղուց է բամբակն»: Իսկ Պեգոլոտտին ավելացնում է. «...գրամբակ Կիլիկիոյ յետ Ամանոսին ընտրելագոյն ասէ, քան զՊաղեստինոյ, Կիպրոսի, Մալդայ, Սիկիլիոյ, Բուլիոյ և այլ կողմանց»¹⁴: Բոլորովին պատահական չէ, որ Ֆլորենտացիներն Այասով բամբակ էին մատակարարում եվրոպական բազմաթիվ քաղաքներում գործող տեքստիլ ձեռնարկություններին¹⁵:

¹³ Otten-Froux C., Les relations économique entre Chypre et le Royaume Arménien de Cilicie d'après les actes notaries (1270-1320), "L'Arménie et Byzance", Sorbonne, 1996, pp.171-172. Սալման միջնադարում ցորենի և ընդհանրապես հացահատիկի առք ու վաճառքում ամենատարածված կշռի միավորներից էր, որի համեմատական չափը տրված է Պեգոլոտտիի աշխատության՝ Կիլիկյան Հայաստանին վերաբերող հատվածում: Այստեղ 100 ապուլական սալմային համարժեք է 188 հայկական մոդ (moggia, 1 մոդն ըստ Ղ. Ալիշանի՝ 129,407 լիտր) կոչվող կշռի միավորի (տե՛ս Francesco Balducci Pegolotti, նշվ. աշխ., p. 63. Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 376, 377, 396):

¹⁴ Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 14: Տե՛ս նաև՝ Francesco Balducci Pegolotti, նշվ. աշխ., p. 366.

¹⁵ Ashtor E., նշվ. աշխ., p. 43.

Կիլիկյան Հայաստանի և Սիցիլիայի պատմական առնչությունները մասին հիշատակություններ կան նույնիսկ Վերածննդի դարաշրջանի հռչակավոր ներկայացուցիչ Բոկաչչոյի և իտալացի այլ հեղինակների հայտնի գործերում¹⁶։ Միջերկրածովյան առևտրում Սիցիլիայի գլխավոր դերակատարը Մեսինա քաղաքն էր, որի վաճառականները մինչև XIV դ. Կիլիկիայում հանդես էին գալիս ոչ միայն միջնորդավորված, այլև իրենք էին ժամանում այնտեղ ինչպես սեփական, այնպես էլ վարձակալված նավերով։ Հայկական նավահանգիստներում նրանց կնքած գործարքներում նշվում են ըամրակ, մետաղե արտադրանքներ և այլ ապրանքներ¹⁷։ XIII դ. երկրորդ կեսից սիցիլական քաղաքները Միջերկրածովում ցորենի առևտրի կարևոր կենտրոններից էին։ Արևելք-Արևմուտք հացահատիկի շրջանառության առանցքներից մեկն անցնում էր Կիլիկիայով ու Կիպրոսով¹⁸։ Լևոն Ե-ի և Սիցիլիայի Թագավոր Ֆրեդերիկ I-ի դստեր ամուսնությունից (1330 թ.) մեկ տարի անց նրանց միջև կնքվում է առևտրական պայմանագիր։ Այն իր մեջ ներառում էր իրավական կետեր, որոնք պետք է ապահովեին վաճառականների անվտանգությունը. «Ի պալման՝ որ աւտար նաւ կամ աւտար գէմնի մարդ կամ ըռըզակ չառնուն հետ իւրեանցն որ-

¹⁶ Bais M., Il privilegio ai Siciliani di re Lewon IV (1331): una pagina delle relazioni tra gli Armeni e la Sicilia, Schede Medievali Rassegna dell'Officina di studi medievali, Palermo, 2005, pp. 5–7. Տե՛ս նաև՝ Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 393։

¹⁷ Abulafia D., The Merchants of Messina: Levant Trade and Domestic Economy, in: Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100–1500, Variorum Collected Studies Series, Great Yarmouth, Norfolk, 1993, p. 209.

¹⁸ Abulafia D., Sul commercio del grano siciliano nel tardo duecento, in: Italy, Sicily and the Mediterranean, 1100–1400, Variorum Reprints, London, 1987, p. 13. Տե՛ս նաև՝ Abulafia D., Southern Italy and the Florentine Economy, 1265–1370, in: Italy, Sicily and the Mediterranean, 1100–1400, Variorum Reprints, London, 1987, pp. 385–386. Otten-Froux C., նշվ. աշխ., pp. 171–172.

պէս Սիծիլիան խլրսեն. ու թէ գտնվի ով անէ այսպէս, նայ կորցրնէ զիւր ազատութիւնն յաւիտեանս»¹⁹:

Պայմանագրի համաձայն ապրանքների ներմուծման և արտահանման համար վճարվելու էր 2 % մաքսատուրք: Պեգոլոտտին հայտնում է, որ 1335 թ. սիցիլացիներն արգեն ազատված էին մաքսատուրքից²⁰: Այս արտոնագիրը բացառիկ է ոչ միայն հայ-սիցիլական կապերում, այլև, ընդհանրապես, Սիցիլիայի միջնադարյան առևտրի պատմության մեջ:

Անկոնա քաղաքը, լինելով Ադրիատիկ ծովի երկրորդ խոշոր նավահանգիստը Վենետիկից հետո, սուր մրցակցության մեջ էր վերջինիս հետ: Արդյունքում՝ Ջենովայի և Անկոնայի միջև ձևավորվել էին ամուր դաշնակցային հարաբերություններ՝ ընդդեմ Վենետիկյան հանրապետության: Գործը հասավ նրան, որ Վենետիկի և Անկոնայի միջև 1264 թ. կնքված պայմանագրի համաձայն՝ վերջինիս արգելվեց առևտրական գործունեություն ծավալել Ադրիատիկ ծովից դուրս²¹:

Այնուամենայնիվ, Կիլիկիայում անկոնացիների ներկայության մասին կարելի է խոսել արդեն 1270-ականների սկզբներից: Սկզբնաղբյուրներում հիշատակվում են շատ անկոնացիներ, որոնց թվում կան վաճառականներ, խանութատերեր և այլն²²: Նրանց գործունեության գլխավոր ոլորտներից էր Կիլիկյան Հայաստանով ու Կիպրոսով ընթացող ցորենի և բամբակի առևտուրը: Հաղթահարելով վենետիկյան արգելքը՝ անկոնացի վաճառականները հարավային և կենտրոնական Իտալիայի հացահատիկի ավելցուկ բերքն ուղղում էին Կիլիկիա, Կիպրոս և

¹⁹ Լեոն Ե եւ իր հրովարտակը, «Բագմավէպ», 1847, էջ 92: Տե՛ս նաև՝ Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 364:

²⁰ Francesco Balducci Pegolotti, նշվ. աշխ., p. 60.

²¹ Ashtor E., նշվ. աշխ., p. 30. Տե՛ս նաև՝ Abulafia D., The Anconitan Privileges in the Kingdom of Jerusalem and the Levant Trade of Ancona, in: Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100–1500, Variorum Collected Studies Series, Great Yarmouth, Norfolk, 1993, pp. 526, 546.

²² Balletto L., նշվ. աշխ., pp. 51–55, 92–93, 322.

Ասորիք, որտեղ այն մեծ պահանջարկ ունենր: Առք ու վաճառքի պայմանագրերը հուշում են, որ XIII դ. վերջին և XIV դ. սկզբին իտալական Ապուլիա երկրամասից Կիպրոս և Կիլիկյան Հայաստան մեծաքանակ ցորեն է ներկրվել²³: Կիպրոսում գործած ջենովացի նոտար Լամբերտո դե Սամբուչետոյի՝ 1301 թ. կազմած գործարքներից մեկում նշվում է, որ լաթաքիացի Կոզմասն իր եղբայր Դամիանոյի հետ միասին անկոնացի գործակալների միջոցով, Կիլիկիա են ուղարկում 3800 Սպիտակ Բյուզանդի²⁴ ցորեն: Ապա ստացված գումարով նրանք պետք է բամբակ դնեն և ուղարկեն Վենետիկ, Անկոնա ու Ապուլիա:²⁵ Մուրհակներում հիշատակված ցորենի զըներն անկայուն են: 1300 թ. հունվարի 31-ին կնքված գործարքում 100 սալմա ցորենի դիմաց նշվում է 9500 Հայկական նոր դրամ²⁶, սակայն նույն թվականի փետրվարի 23-ին կորսիկացի Սալվի Պավան Ֆամագոստայից Կիլիկիա է ուղարկում նույնաքանակ ցորեն՝ 11500 Հայկական նոր դրամի արժեքով: Ըստ Ղ. Ալիշանի՝ 1299–1300 թթ. 27 Կիպրոսյան կամ ալսպես կոչված ոսկե Սպիտակ Բյուզանդին համարժեք էր 100 նոր դրամ: Այս տվյալների հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ 3800 Սպիտակ Բյուզանդով հնարավոր էր գնել ավելի քան 140 սալմա ցորեն (մոտ 34 տոննա)²⁷:

²³ Abulafia D., The Anconitan Privileges in the Kingdom of Jerusalem and the Levant Trade of Ancona, pp. 548, 556, 558.

²⁴ Սպիտակ կամ Կիպրոսյան Բյուզանդի (Byzanti Albi, Besant Blanc – 3.87 գր.) ավելի քան 1/5 մասը ոսկի էր (տե՛ս Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 382):

²⁵ Otten-Froux C., նշվ. աշխ., p. 177.

²⁶ Հայկական նոր դրամը սկսել էր հատվել Լևոն Գ-ի (1270–1289) գահակալության շրջանում: Այն Կիլիկյան Հայաստանի առևտրական հարաբերություններում ամենաօգտագործվող դրամական միավորներից էր: Դրանք արծաթյա դրամներ էին՝ 2,9 գրամ կշռով: Հետագայում՝ XIV դ. առաջին քառորդում, արծաթի պարունակությունը նվազեցվել է, որի հետ, միաժամանակ, դրամն արժեզրկվել է (տե՛ս Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 385: Տե՛ս նաև՝ Պտուկեան Զ., Կիլիկեան Հայաստանի դրամները, Վիեննա, 1963, էջ 58–59):

²⁷ Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 377, 383, 396: Տե՛ս նաև՝ Francesco Balducci Pegolotti, նշվ. աշխ., p. 60. Otten-Froux C., նշվ. աշխ., pp. 171–172.

Մեկ այլ նշանավոր քաղաք Պիաչենցան, թեև բավական հեռու է Իտալիայի ծովափնյա շրջաններից, սակայն նրա առևտրական ընկերություններն ազդեցիկ գործունեություն էին ծավալել Արևելք-Արևմուտք առևտրատնտեսական կապերում: Կիլիկյան նավահանգիստներում պիաչենտական համայնքը մեծաքանակներից մեկն էր: Պիեռ Ռասինը հաստատում է, որ XIII դ. վերջին Այասում և Աքքայում հանգրվանած պիաչենտական կազմակերպված համայնքները միակն էին ամբողջ Լևանտում²⁸: Պիաչենցայի Սկոտտի, Ուգո Բորինի, Դիանի, Տայո, ինչպես նաև Բազարոտյան ընկերությունների ներկայացուցիչների անունները սփռված են Այասում գրառված նոտարական թղթերում: Ինչպես Վենետիկն ու Ջենովան, Պիաչենցան ևս Կիլիկիայում ուներ սեփական ներկայացուցչություն, որն անվանվում էր «Ապարանք Պիաչենցեայց» (Logia Placentinorum): Օրինակ, հիշատակվում է ոմն Հովհան Բորդի, ով 1295 թ. Կիլիկիայում Պիաչենցայի հյուպատոսն էր²⁹: Սկոտտին և Բորինին առևտրական կապ էին պաշտպանում Ֆամագուստայի, Այասի ու Մարսելի միջև: 1301 թ. Լամբերտո դե Սամբուչետոյի մուրհակներից մեկը վկայում է, որ պիաչենտական խոշոր ընկերությունների գործակալներն Այասից ուղիղ Մարսել կամ Աիգես-Մորան (քաղաք Ֆրանսիայի հարավում) են ուղարկում բամբակ, շաքար, բրազիլ փայտ (որդան փայտ), դարչին, կոճապղպեղ, խունկ, ինդիգո, բուրդ և նույնիսկ փղոսկր³⁰: Գործարքներից մեկում նշվում է, որ պիաչենտացի Մանֆրեդո Նապակոն, Ուգո Բորինի ընկերության ներկայացուցիչ Գվիլելմո Վիչեդոմինուսից (նույնպես Պիաչենցայից) ստացել է 7 հակ ավինյոնյան մահոնդ, 2 կտոր փարիզյան նշանաձողեր (biffa) և

²⁸ Racine P., Les debuts des consulats italiens outre-mer, in: Etat et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance, sous la direction de Michel Balard, Lyon, 1989, p. 273.

²⁹ Langlois V., Ըշվ. աշխ., pp. 164–165. Տե՛ս նաև՝ Ալիշան Դ., Ըշվ. աշխ., էջ 363:

³⁰ Heyd W., Ըշվ. աշխ., t. II, pp. 8, 713. Տե՛ս նաև՝ Ashfor E., Ըշվ. աշխ., p. 39.

10 կտավյա զգեստ (Frassate, Fraxeti): Մեկ այլ պայմանագրում, նույն նապակոն կրկին գնում է մեծ քանակի մահուղ³¹: Բորինի ընկերությունը հիշատակված է բազմաթիվ այլ փաստաթղթերում, որոնցում այն գործարքներ է կնքում հարավ-եվրոպական այլ քաղաքների ներկայացուցիչների հետ: Ծանրակշիռ ներկայացուցչություն ունեւ Բագարոտյան ընկերությունը, որը գործում էր ինչպես Բագարոտոս ընտանիքի անդամների, այնպես էլ այլ պիաչենտացիների միջոցով³²:

Ըստ 1300 թ. մի հիշատակության՝ կիլիկյան Ալայա նավահանգստում հաստատվել էին վաճառականներ, որոնք ծագումով Իտալիայի Լոմբարդիա երկրամասից էին, և նրանք այնպիսի աշխույժ գործունեություն էին ծավալել, որ քաղաքը հաճախ անվանվել է Լոմբարդացիների բերդ (Castrum Lombardum, Castello Lombardo)³³:

Իտալիայի պատմական մարզերից հիշատակելի է նաև Պիեմոնտը, որի կենտրոն Թուրինից ժամանած վաճառականները զգալի թիվ էին կազմում Այասում³⁴: Հարկ է նշել նաև Վիչենցա, Պավիա, Բարլետա, Սիենա, Լիվորնո, Ռավեննա, Մանտուա, Ամալֆի, Կրեմոնա և տասնյակ այլ քաղաքների ներկայացուցիչներին, որոնց կարելի է հանդիպել Այասի միայն մի քանի տարվա նոտարական փաստաթղթերում³⁵:

Արևելքի հետ տնտեսական հարաբերությունների բուռն աճին զուգընթաց աննախադեպ վերելք էին ապրում նաև հարավֆրանսիական քաղաքները: Պրովանսյան նավահանգիստներ Մարսելը, Մոնպելիեն և Նիմը ազդեցիկ դերակատարություն ու-

³¹ Balletto L., նշվ. աշխ., pp. 269, 272, 377, 378.

³² Ալիշան Դ., նշվ. աշխ., էջ 363: St'u ſuall' Balletto L., նշվ. աշխ., p. 288.

³³ Ալիշան Դ., նշվ. աշխ., էջ 316:

³⁴ Balard M., L'emigrazione monferrino-piemontese in Oriente (sec. XII-XIV), in: Atti del congresso internazionale "Dai feudi Monferrine e dal Piemonte ai nuove oltre gli oceani", a cura di L. Balletto, Alessandria, 1993, p. 252.

³⁵ Ալիշան Դ., նշվ. աշխ., էջ 359:

ներին Հայկական Թագավորութիւնում: Կիլիկիայի Հարավային հրվանդան Ջեֆարիոնից (Ջեփիւռիոն) հյուսիս-արեւելք կա մի կղզյակ, որին, դեռեւս միջնադարից, անվանել են Պրովենցալ (Isola Provençale, Ile Provençale և այլն). «կայանս և նաւամատոյցս եղեալ առ պայազատութեամբ մերայոցս վաճառականացն Մոնթէլիեի և այլոց Փռանկաց Բրովանս նահանգի նոցին»³⁶:

Եթե 1270-ականներին պրովանսցիներն Այասում հազվադեպ են հիշատակվում, ապա 1290-ականներին հանդես են դալիս սեփական նավերով: Հայտնի է մի դեպք, երբ 1295 թ. Այասի ափերի մոտ վենետիկյան 4 դալեր (միջնադարյան նավի տեսակ), Մարկո Բազիլիոյի հրամանատարութեամբ, զավթում և թալանում են մարսելցի վաճառական Պեդրո Կատրոլինգի «Բոնդիմիր» նավը: Նույն թվականի սեպտեմբերի 2-ին Կիլիկիայում, Պիտհենցայի հյուպատոսի ներկայութեամբ, կազմվում է իրավական ակտ, որը պետք է լուծեր այս գործը: Թալանված ապրանքների թվում նշվում են բրդյա կտորեղեն, հայելիներ, փարիզյան գոտիներ, սփռոցներ, ածելիներ, օճառ, կոռիկոսյան գորգեր և այլն³⁷: 1279 թ. առք ու վաճառքի թղթերից մեկում նշվում է, որ պրովանսցի Գվիլելմո Ռայմոնդոն վաճառում է 442 Հայկական Նոր դրամի եւ 1 Դենարի³⁸ կաղնու փայտանյութ (rovere)³⁹:

1314 թ. Կիլիկիայի Օշին արքան (1308–1320) շնորհագիր է հանձնում Մոնպելիեի վաճառականներին, իսկ 1321 թ. Լևոն Ե-ն վերահաստատում է այն: Երկու պայմանագրերում էլ սահմանվում էր 2 % մաքսատուրք. «Մոնթրուզլերցի (Մոնպելիեի–Ջ. Գ.) վաճառականք, զոր կան ի մեր աշխարքս ի յԱյաս ու զոր ի յայս... ի յԱյասոյ բայժտունն, որ ի ծախելն և ի գնելն ի

³⁶ Նույն տեղում, էջ 325:

³⁷ Langlois V., նշվ. աշխ., p. 164. Տես նաև՝ Барсегов Ю., Борьба Киликийской Армении против пиратства в Средиземном море, «ՊԲՀ», 1970, N 3, էջ 79–80:

³⁸ Դենարը (Քարտեզ) 6,7 գրամ կշռով պղնձյա դրամ էր: Ալիշան Դ., նշվ. աշխ., էջ 385: Տես նաև՝ Պտուկեան Զ., նշվ. աշխ., էջ 58–59:

³⁹ Balletto L., նշվ. աշխ., p. 291.

հարոյրն երկուք մէն տան»։ Այս արտոնութիւնները ներառում էին նաև Մարսելի ու Նիմի վաճառականներին⁴⁰։ Հատկանշական է, որ Մոնպելիեի հյուպատոսը գործում էր միաժամանակ և՛ Կիլիկյան Հայաստանում, և՛ Կիպրոսում։ Օրինակ, Պեդրոս դե Պոդիոն 1299 թ. Մոնպելիեի հյուպատոսն էր Կիպրոսում ու Կիլիկիայում⁴¹։

Պրովանսից արևմուտք՝ ֆրանսիական Լանգեդոկ երկրամասում է գտնվում միջնադարում մեծ հռչակ վայելող նավահանգիստ Նարբոննան։ Երբեք չհանդիսանալով Արագոնի թագավորության մաս՝ այս քաղաքն իր վրա կրել է վերջինիս, ինչպես նաև Մայորկայի ազդեցութիւնը։ Բազմաթիւ փաստեր վկայում են Կիլիկյան Հայաստանում նարբոննացի վաճառականների աշխույժ գործունեութիւնի մասին։ Ըստ Պեդրոտտիի՝ նրանց համար 1324 թ. Կիպրոսում սահմանված էր 2 % մաքսատուրք, իսկ արդեն 1330-ականների համար նա նշում է, որ կատալոնցի և պրովանսցի վաճառականները Կիլիկիայում վճարում էին կրկին 2 %⁴²։ Հաշվի առնելով, որ կիպրական ու հայկական մաքսատուրքերը հիմնականում նույնական էին, կարելի է եզրակացնել, որ նարբոննացիները Հայկական Կիլիկիայում նույնպես վճարում էին 2 %։ Այս կարծիքը հաստատվում է նաև նշանավոր հայագետ Վ. Լանգլուայի կողմից⁴³։ Այսպիսով գործող նարբոննացի վաճառականները ներգրավված էին կիպրական

⁴⁰ Langlois V., ցվ. աշխ., pp. 178, 185.

⁴¹ Abulafia D., Narbonne, the Lands of the Crown of Aragon, and the Levant Trade 1187-1400, in: Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100-1500, Variorum Collected Studies Series, Great Yarmouth, Norfolk, 1993, p. 192. Տե՛ս նաև՝ Otten-Froux C., ցվ. աշխ., p. 163. Близнюк С., Торгово-экономические отношения Кипра с государствами Средиземноморья в 1192-1373 гг., «Византия. Средиземноморье. Славянский мир», М., 1991, с. 60.

⁴² Francesco Balducci Pegolotti, ցվ. աշխ., p. 60, 84. Տե՛ս նաև՝ Ալիշան Ղ., ցվ. աշխ., էջ 375։ Abulafia D., Narbonne, the Lands of the Crown of Aragon, and the Levant Trade 1187-1400, p. 189. Տե՛ս նաև՝ Otten-Froux C., ցվ. աշխ., p. 162.

⁴³ Langlois V., Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l'Arménie, Paris, 1860, p. 20.

նավահանգիստների և Եվրոպայի հետ ընթացող առևտրական կապերում⁴⁴: Կիպրոսում Նարրոննայի հյուպատոս Բերնարդուս Ֆաքսիտն ակտիվ շփումների մեջ է եղել Կիլիկյան Հայաստանի հետ: Աղբյուրները հայտնում են, որ 1301 թ. վերջինս, իր վստահված անձ Բերնարդուս Ինարգուսի միջոցով, ստանում է 2797 Հայկական նոր դրամի պարտքը, իսկ պարտապանը ոչ այլ ոք էր, քան Կիլիկիայի Հայոց թագավոր Հեթում Բ-ը (1289–1305, ընդմիջումներով): Այս գումարը Հեթումի կողմից վճարվել է 754 Սպիտակ Բյուղանդի տեսքով: Նույն թվականի մեկ այլ փաստաթուղթ վկայում է, որ այս անգամ նարբոնացիները 600 դրամի պարտք ունեն հայ միապետին: Ի դեպ, այսպիսի հիշատակությունները բավական շատ են: Այսպիսի-Հարավային Ֆրանսիա կապերում լանգեդոկցիների համար կարևոր նշանակութուն ունեն բամբակի առևտուրը⁴⁵:

Հայկական Կիլիկիայի միջազգային տնտեսական հարաբերություններում հիշատակվում են նաև Մալթան, Կորսիկան, Մայորկան, իսպանական Սևիլիա և Սարագոսա քաղաքները⁴⁶: Այդ կապերում անմասն չեն նաև Հյուսիսային Եվրոպայի տրեստեսական կենտրոններ Ֆլանդրիան և Անգլիան: Մասնավորապես, Այասում շրջանառվող զանազան չափերի ու կշիռների վերլուծության մեջ Պեգոլոտտին նշում է Բրյուգեն և Լոնդոնը: XIII դ. Բրյուգեն ներմուծվող ապրանքների աշխարհադրական ծագումը նշելիս՝ Բյուզանդիայի, Ասորիքի և Եգիպտոսի կողքին հիշատակվում է նաև Կիլիկյան Հայաստանը⁴⁷: Ղ. Ալիշանը հայտնում է. «Պարզևագիրք կամ Դաշանց թուղթք թագաւորաց մերոյ ընդ Յլամանս՝ չեն յայտնեալ, բայց հմուտ դիւանապետն Պրիւժայ էմիլ Վանգէն Բուշեն (Emile Vanden Bussche), առան-

⁴⁴ Balletto L., նշվ. աշխ., p. 27.

⁴⁵ Ashtor E., նշվ. աշխ., p. 43. Տե՛ս նաև՝ Abulafia D., Narbonne, the Lands of the Crown of Aragon, and the Levant Trade 1187–1400, pp. 192, 195.

⁴⁶ Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 359. Տե՛ս նաև՝ Balletto L., նշվ. աշխ., p. 197.

⁴⁷ Francesco Balducci Pegolotti, նշվ. աշխ., p. 62. Տե՛ս նաև՝ Heyd W., նշվ. աշխ., t. II, pp. 718–719. Дживелегов А., указ. соч., с. 177.

ձին խնամով և ըստ խնդրոյ մերոյ՝ յուզեալ եգիտ յիշատակս երթեակի և վաճառակցութեան երկոցուն ազգացս մեր և նորայոյն ի ցուցակի միում նշանակին՝ զի շահաստանք յոր երթային նոքա՝ են Հայաստան, Կիւրոս և Երուսաղէմ: Յայլում փռանկերէն ցուցակի ասի ընդունել Ֆլամանաց ի Հայոց զբամբակ, զՀամեմունս, պզպեղ, որդան փայտ և այլն»⁴⁸:

Եվրոպական փոքր ե. միջին քաղաքների միջազգային առևտրատնտեսական կապերն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է ելակետ ընդունել ոչ միայն պայմանագրերն ու արտոնութիւնները, այլև նրանց վաճառականության ներկայութիւնն այս կամ այն վայրում: Չնայած Կիլիկիայի Հայ արքաների կողմից տրված բազմաթիւ շնորհագրերին՝ այս մոտեցումը նույնական է նաև Կիլիկյան Հայաստանի պարագայում: Հավելենք, որ կարևորագույն սկզբնաղբւր Զանգիսացող առք ու վաճառքի մուրհակները ցույց են տալիս, որ Կիլիկիայի Հայկական թագավորութիւնում օտարերկրյա վաճառականության իրավական գործառութիւնները հիմնականում իրականացվում էին ջենովական, վենետիկյան և հազվադեպ պիաչենտական հյուպատոսութիւնների և նոտարների կողմից: Նրանց համար սահմանված տարանցիկ մաքսատուրքերը, անձի և գույքի ապահովության իրավական կետերն առկա էին Հայկական կողմի շնորհած յուրաքանչյուր առևտրական պայմանագրում, որոնք բացառիկ էին ինչպես Մերձավոր Արևելքում, այնպես էլ սևծովյան ավազանի երկրներում:

⁴⁸ Ալիշան Ղ. Աշկ. աշխ., էջ 359:

Այսպես և միջնադարյան եվրոպայի տնտեսական կենտրոնները

**ЗОГРАБ ГЕВОРКЯН
ИИ НАН РА**

**ОБ ИСТОРИИ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ
С КИЛИКИЙСКИМ АРМЯНСКИМ ГОСУДАРСТВОМ**

РЕЗЮМЕ

Начиная с XIII в., с развитием качественно новых экономических и товаро-денежных отношений, в международной торговле все более важное значение приобретали средние и малые города Европы. Этому способствовали некоторые военно-политические перемены, в частности, падение Багдада и владений Крестоносцев на Востоке, а также соперничество между европейскими морскими супердержавами (Венеция, Генуя и Пиза, а в дальнейшем и Арагон).

Отметим, что исходной точкой для изучения международных торговых отношений этих городов являются не только привилегии и прочие договоры, а также присутствие их купечества в Средиземноморье. Этот подход идентичен и в случае с Киликийской Арменией. Уже со второй половины XIII века в айасских нотариальных документах можно найти имена купцов из десятка городов Европы.